

Рамантычная летуценніца, пазбаўленая гаспадарлівасці (і неаднаразова асуджаная за гэта сваякімі Дубоўкі), у нас на вачах ператвараецца ў чалавека, які ідзе за мужам, як Арфей за Эўрыдыкай, у зямное пекла. Прычым ідзе без слёз, пытанняў, абмеркаванняў... З дзіцём, чамаданамі і бляхамі, якія ўпіхваюць ёй клапатлівыя сваякі наверх непад'ёмных валіз, каб карміла мужа. Яна будзе спускацца за ім у пекла кожны раз, бо ў самога Дубоўкі і думкі не было, што можа быць неяк па-іншаму. Немагчыма чытаць без слёз пра тое, як хавала яна ад хворага Дубоўкі факт смерці роднага сына, а ў адказ атрымлівала лісты, дзе цяжка адшукаць словы «родная», «дарагая», «любімая»... І хоць у канцы кнігі ў чытача няма сумневаў, што Дубоўка па-свойму быў прывязаны да жонкі — адданы калі не сэрцам, дык розумам, — яго халаднаватасць і непахіснасць у некаторых пытаннях выглядае на жорсткасць.

Прынцыповая стаўка на асабовое ў падачы матэрыялу якраз і вылучае кнігу сярод іншых публікацый пра Уладзіміра Дубоўку. Першая поўная публікацыя дакументаў па справе Дубоўкі з фондаў навуковай бібліятэкі Акадэміі навук Беларусі, зробленая Уладзімірам Міхнюком у «Польмі» (1996), была сапраўдным адкрыццём для канца мінулага стагоддзя. Але кніга Ганны Севярынец — нешта большае за зборнік дакументаў і сведчанняў.

Гэта перш за ўсё высокая літаратура, якая прымушае думаць над пытаннямі, пра якія мы часам забываем у кругавароце жыцця. Напрыклад, пра тое, ці прадвызначаем мы свой лёс сваімі ўчынкамі. Пра тое, чым плацяць людзі за сваю прыгажосць і талент. Пра тое, што кожнаму даецца выпрабаванняў роўна столькі, колькі даецца жыццёвай моцы... Лёс Дубоўкі, блізкі па характары падзей да жыцця герояў антычных міфаў, — выдатная леба для падобных роздумаў.

«Уладзімір Дубоўка. Ён і пра яго» — той рэдкі выпадак у беларускай літаратуры, калі чытач атрымлівае і веды, і эмоцыі, і магчымасць далучыцца да пошукаў новых фактаў пра паэта, з якім лёс нікога не пакіне абыякавым. А яшчэ дае мажлівасць паназіраць за тым, як дакладнасць у вызначэнне жанру ўплывае на ўспрыманне тэкста ў канкрэтнай літаратурнай сітуацыі.

Літаратура

1. Уладзімір Дубоўка : Ён і пра яго / уклад., прадм., камент. Ганны Севярынец. – Мінск : Лімарыус, 2017. – 540 с.

В. І. Ваішчыліна

РОЛЯ ЧУЖОГА СЛОВА Ў РАМАНЕ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА «ХРЫСТОС ПРЫЗЯМЛІЎСЯ Ў ГАРОДНІ»

Уладзімір Караткевіч – прызнаны майстар гістарычнага рамана, які праз падзеі мінуўшчыны адлюстроўваў праблемы сучаснасці. Раман “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” (1972) выпаў на сталы перыяд творчасці Уладзіміра Сямёнавіча, твор увабраў у сябе энцыклапедычны інтэлект пісьменніка, талент

мастака-наватара і філасофска-этычныя погляды аўтара. Твор насычаны алюзіямі, рэмінісцэнцыямі, цытатамі з розных крыніц – з сусветнай літаратуры, рэлігійнага, публіцыстычнага і гістарычнага дыскурсу. Уладзімір Сямёнавіч багата выкарыстаў матэрыялы беларускіх хронік і летапісаў, нацыянальны фальклор, біблейскія тэксты, сусветную літаратурную спадчыну, вытрымкі з мастацкіх тэкстаў пісьменнікаў-адраджэнцаў, народныя выслоўі.

Польская даследчыца Ванда Супа вылучае ў творы ў якасці “арганізацыйнай дамінанты выяўлення” інтэртэкстуальнасць [6, с. 166]. Акрамя таго, айчынныя даследчыкі называюць аўтаінтэртэкстуальнасць як характэрную рысу творчасці Уладзіміра Караткевіча [1], што патрабуе ад чытача шырокага кругагляду, цікаўнасці і герменеўтычных здольнасцей. Асабліва калі гаворка ідзе пра такі шматграманны твор, як раман “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні”.

Першая загадка, з якой сутыкаецца чытач, – назва: “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні. Евангелле ад Іуды”. Што перад намі: постмадэрнісцкі твор, аўтарская варыяцыя на рэлігійны твор? Мы згодныя з даследчыцай Евай Ляўонавай: “Твор не з’яўляецца выкладаннем Бібліі, не прэтэндуе на тлумачэнне, ён не мастацкая рэканструкцыя гісторыі Хрыста <...>, а толькі разгорнутая алюзія на яе” [4, с. 112]. Да напісання рамана У. Караткевіча заахвоціла зместаганя ў “Хроніцы Польскай, Літоўскай, Жамойцкай і ўсёй Русі” Мацея Стрыйкоўскага згадка пра з’яўленне на Гродзеншчыне пры каралю Жыгімонце I славянца, што “сабе прыпісаў і прыўлашчыў” Хрыстова імя, “шалбера па імю Жуб Мясцінскі”. Неардынарны выпадак у айчыннай гісторыі стаў добрай зачэпкай для разгортвання аўтарскай мастацкай фантазіі і падмуркам для стварэння складанай апавядальнай структуры. Раман распавядае пра падзеі беларускай гісторыі XVI ст., але перагукваецца і з сацыякультурнымі рэаліямі Беларусі XX ст. [3].

Звернемся да інтэртэкстуальных уключэнняў на розных узроўнях твора. Загалолак утрымлівае праграму мастацкага твора (ці яго часткі, раздзела, главы) і ключ да яго разумення. Калі загалолак з’яўляецца цытатай (часцей за ўсё выдзеленай двукоссям), ён уяўляе інтэртэкст, адкрыты для разнастайных тлумачэнняў. Наўнасць атрыбуцыі для назвы, як і для любой цытаты, неабавязковая, але ступень пазнавальнасці неатрыбутыўнага загалюўка заўжды вышэйшая за проста цытату, бо ён выдзелены з зыходнага тэксту графічна.

Падзагалолак рамана – “Евангелле ад Іуды” – акрэслівае канцэпцыю твора (альтэрнатыўная праўда, якая не мае афіцыйнага прызнання), акцэнтуюе ўвагу на незвычайнай падачы і раскрыцці праблемы. Гэта своеасаблівы выклік, пратэст, адмаўленне ўсяго антыгуманнага, хлуслівага.

У. Караткевіч выкарыстоўвае наступныя загалюўкі-цытаты да раздзелаў рамана: “*Ліцадзеі, скамарошкі, блазны несамавітыя...*”, “*...І падуць перад ім народы*”, “*Філасаф Веліі, кнігалюб...*”, “*Марыя, Пан Бог з табой...*”, “*Узнясіся, азалацім*”, “*Вось мой народ, як ільвіца, ўстае...*”, “*Вось аддаецца сын чалавечы...*”, “*Да жывёлаў і гадаў...*”, “*І ўбачыў я новае неба і новую зямлю*”, “*Распі яго!*” Такія загалюўкі надаюць мастацкаму тэксту біблейскі пафас, ствараюць атмасферу сакральнага.

Асобна можна выдзеліць загалюўкі-алюзіі: “*Вялікая блудніца*”, “*Саронская лілея*”, “*Лазар і сёстры ягоныя*”, “*Зорка – Палын*”, “*Апошняя вячэра*”, “*Мяса па-*

татарску, або Падстаў другую шчаку". Яны нагадваюць пра вядомыя сюжэты з Бібліі, Апакаліпсіса, біблейскіх асоб.

Наступная пасля загалоўка ступень пранікнення ў тэкст, якая знаходзіцца над ім і суадносіцца з ім як цэлым – эпіграф. Значнасць эпіграфа падкрэслівае сам факт неабавязковай яго наяўнасці. “Эпіграф выконвае ролю экспазіцыі пасля загалоўка, але перад тэкстам і прапаноўвае тлумачэнні ці загадкі для прачытання тэксту ў яго адносінах да загалоўка” [7, с. 141]. Праз эпіграф аўтар адкрывае знешнюю мяжу тэксту для інтэртэкстуальных сувязей і літаратурна-моўных павеваў розных напрамкаў і эпох, напаўняе і раскрывае ўнутраны свет свайго тэксту. Айчынная даследчыца Валянціна Навіцкая вылучае наступныя функцыі эпіграфа ў рамане “Хрыстос прыямліўся Гародні”: семантыка-стылістычная, металітаратурная, інструктыўная – і называе яго “ключом-інструкцыяй” [5].

Разгледзім наступнае трыадзінства “загалолак – эпіграф – тэкст”:

ХРЫСТОС ПРЫЙШОЎ У ГАРОДНЮ

І вялікі жах апанаваў усю царкву.

Дзеянні, гл. 5, ст. 11

І тады сэр Хуг і яго капелан,

Пачуўшы, што латнікі ў дзверы б’юць,

Згаварыліся на вялікі падман –

Не для Бога, а ў славу сваю.

Старажытная балада [2, с. 124]

У дадзеным прыкладзе эпіграф разам з загалоўкам утвараюць экспазіцыю да Х-га раздзела рамана, з якой чытач можа даведацца, як адрэагавала царква на з’яўленне ў Гародні Хрыста і што яна замысліла. Адметна тое, што абедзве вытрымкі ў якасці эпіграфа не маюць ніякай сувязі з гэтай ці падобнай падзеяй.

Гіпертэкстуальныя адносіны паміж раманам як вытворным тэкстам (гіпертэкстам) і “Хронікай...” Мацея Стрыйкоўскага як утваральным (гіпатэкстам) назіраюцца пры ўключэнні радкоў хронікі ў якасці эпіграфа да раздзелаў: “...і на пачатку панавання таго жыцкімонта першога быў нейкі.. котарый з лёгкості якой умсліў або раіў з распачы імя і зверхность Хрыста Госпада себе і прівлашчваў” [2, с. 6].

Наступны прыклад уяўляе сабой загадку для прачытання тэксту адносна яго загалоўка:

САРОНСКАЯ ЛІЛЕЯ

...Кажуць таксама, што жыццё гэтай святой пачалося з таго, што, не маючы чым заплаціць пагоншчыку мулаў, яна заплаціла яму натурай. Апокрыф [2, с. 186].

Так, у кнізе Песня Песняў Саламона з ружай саронскай, лілеяй далін параўноўваецца нявеста. Апокрыф у сваю чаргу распавядае пра факт з жыцця Марыі Егіпецкай.

Узаемаадносіны “загалолак – эпіграф – тэкст” могуць быць пабудаваны па прынцыпе пародыі ці кантрасту.

ЛАЗАР І СЁСТРЫ ЯГОНЬЯ

...усюды па сёлах ходзячы, дзівы, чары і гуслі якіясь справавалі, накіталт чарнакніжнікаў... Умерлых уваскрашалі... што многім людзям у вялікім здзіўленні было.

“Кроніка Беларусі”.

Быў хворы нехта Лазар, з... сяла, дзе жылі Марыя і Марфа, сястра яе.
Іаан, гл. 11, ст. 1 [2, с. 204].

У рамане Лазар пакутуе ад выпітага праз меру, яго сёстры, вясковыя кабеты, лямантуць, а ўвесь цуд “уваскрашэння” зроблены Хрыстом-Братчыкам у халоднай крынічнай вадзе.

У рамане сустракаюцца рэфэрэнцыі да тэкстаў, змест якіх не ўзгадваецца ў творы: “Якраз тады выдахлі ў Сенненскіх азёрах цмокі, пра якіх пісаў яшчэ прападобны Амбражэй Куцеянскі...” [2, с. 12] “Пакаранне мы знойдзем і без “Молата ведзьмаў” [2, с. 40].

Інтэртэкстуальныя ўключэнні прадстаўлены цытатамі і алюзіямі. Аўтар выкарыстоўвае атрыбутыўную цытату (“Сказана бо, здаецца у «Кнізе Выйсця»: Шма, Ізраіль!” [2, с. 50]), неатрыбутыўную цытату, крыніца паходжання і пераклад якой даецца ў каментарыі (“Evae, rex Juppiter...” [2, с. 94]; “Таму што калі дазволена мэта, то дазволены і сродкі” [2, с. 404]); перакладную атрыбутыўную цытату (“А галасы раўлі і раўлі старую ішкалярскую песню: Гарэлкі гляк налі...// Ні Зеўс і ні Юпітэр / Гарэлкі не пілі” [2, с. 193]).

З дапамогай алюзіі аўтар адсылае чытача да гістарычных і сацыякультурных фактаў розных храналагічных перыядаў (“Даўганят ты! Стрыгольнік, праваслаўем пракляты!” [1, с. 68]; “Пераб’юць не толькі адкупшчыкаў – іўдзеяў, беларусаў і немцаў. Будуць біць і нас” [2, с. 104]; “Гэта вам не Тэцэлева дурацкае абяцанне, гэта вам не на Дзеву Марыю зрабіць замах” [1, с. 176]), да асоб (“Дачка медзіяланскага князя” [2, с. 53]; “Яшчэ да часоў Воўчага Хваста” [1, с. 78]).

Літаратуразнавец В. Супа асноўнае прызначэнне цытат у рамане бачыць “у спробе звязаць прадмет адлюстравання з шырокім культурным кантэкстам і з сусветнай гісторыяй, паглыбіць яго змест, універсалаваць закранутыя праблемы і ўзмацніць экспрэсію” [6, с. 166].

Галерэя прадэдэнтных імёнаў розных эпох (Мацей Стрыйкоўскі, Ду Фу, Кіплінг, Рабле, Дантэ, Воўчы Хвост, Васіль Вашчыла, Чосэр, Баніфацый VI, Стафан VII, Гесіэд, Вергілій Шатландскі, Ніцшэ, Прэслі, Канелапулас, Форд) пашырае філасофска-ідэйнае поле рамана за кошт адсылак да гістарычных і сацыякультурных фактаў, звязаных з гэтымі імёнамі, іх грамадскай ацэнкай.

Шматграннасць і разнастайнасць інтэртэкстуальных уключэнняў у рамане абумоўлена ўзаемадзеяннем тэксту з разнастайнымі крыніцамі, якія акумулююць вопыт сусветнай рэфлексіі над вечнай праблемай улады і народа, а таксама падключаюць яго для раскрыцця аўтарскай інтэнцыі – выяўлення праблемных аспектаў жыцця беларусаў у складаныя, пераломныя часы.

Літаратура

1. Давыдоўская, Н. Эсхаталагічная канцэпцыя рамана У. Караткевіча “Хрыстос прызямліўся ў Гародні” / Н. Давыдоўская // Весці Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны. – 2008. – № 6. – С. 69–74.

2. Караткевіч, У. С. Хрыстос прыязмліўся ў Гародні. – Мн.: “Беллітфонд”, 2000. – 496 с.
3. Лаппо, М. Сацыякультурныя рэаліі XX ст. і мастацкая прастора рамана “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” Уладзіміра Караткевіча / М. Лаппо // Роднае слова. – 2016. – № 4. – С. 16–19.
4. Лявонава, Е. Алюзія на вобраз Хрыста ў рамане У. Караткевіча “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” і сусветная літаратурная традыцыя / Е. Лявонава // Беларуская мова і літаратура. – 2002. – № 1. – С. 105–116.
5. Навіцкая, В. Мастацкая функцыя эпіграфа ў сістэме ідэйна-эстэтычных адкрыццяў У. Караткевіча і У. Эка (на прыкладзе раманаў “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” і “Маятнік Фуко”) / В. Навіцкая // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай літаратуры: матэрыялы 9-й Міжнароднай навуковай канферэнцыі: у 2 ч. / Беларускі дзярж. ун-т; рэдкал. – Мінск, 2010. – Ч. 1. – С. 91–97.
6. Супа, В. Роман В. Короткевича «Христос приземлился в Городне» в контексте мировой литературы / В. Супа // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай літаратуры: матэрыялы 5-й Міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 80-годдзю БДУ, Мінск, 13–14 кастрычніка 2000 г.: у 3 ч. / Беларускі дзярж. ун-т; рэдкал. – Мінск, 2001. – Ч. 1. – С. 166–172.
7. Фатеева, Н. А. Интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. – М.: USSR: Либроком, 2012. – 280 с.

У. В. Гніламедаў, М. У. Мікуліч

ПІМЕН ПАНЧАНКА – ПЯСНЯР І АПАНЕН С СВАЁЙ ЭПОХІ

Паэтычная дарога Пімена Панчанкі ля сваіх зытокаў адзначана радкамі, у якіх непасрэднасць пачуцця арганічна спалучаецца з яскравай, пластычнай вобразнасцю:

*Адгрукаў гром. Адгаманіла лета
На мове зор малінавых і кветак.
Там, дзе гулі пшаніцы і жытня,
Сядзяць снапы, як рыжыя бобы ты.*

(“Упэўненасць”)

З такіх ці падобных да іх вершаў складаўся першы зборнік паэта “Упэўненасць” (1938). Цяжка ў іх пазнаць будучага няўрымслівага, палемічнага, філасофска-публіцыстычнага П. Панчанку, якім ён стаў у 1960 – 1970-я гг. Вяўленчасць, пластыка, жывапіс, здаецца, не прадвяшчалі ў ім паэта глыбокіх псіхалагічных пережыванняў, якім ён стаў пазней. Аднак і ў тых, першых вершах, былі шчырасць пачуццяў, глыбокае захапленне стваральнай дзейнасцю чалавека. За радком стаяў жывы характар, непадробны, своеасаблівы, досыць акрэслены і індывідуальны. Яны былі адзначаны пэўным дуалізмам лірычнага героя. З аднаго боку, ён поўны пяшчоты і ласкі, а з другога – надта калючы і грозны, гатовы на рашучы ўчынак, адмабілізаваныя дзеянні.

Другі зборнік П. Панчанкі “Вераснёвыя сцягі” (1940) развіваў папярэднія матывы творчасці. Ён адлюстравіў беластоцкія ўражанні паэта. П. Панчанка трапіў у Беласток восенню 1939 г. – з вядомым вызваленчым паходам Чырвонай Арміі. Тут, у гэтым горадзе, ён упершыню сустрэўся з буржуазнай рэчаіснасцю і, здаецца, упершыню ў яго паэзіі выразна прагучалі сатырычныя матывы. У паэме “Беластоцкія вітрыны”, у некаторых перадавенных вершах узнікае размова пра духоўныя каштоўнасці чалавека, праяўляецца запал палеміста, сцвярджаецца